

Вітвицька С.С. Особистісно орієнтоване виховання студентів у вищих навчальних закладах освіти // Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 50-78.

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Суспільно-політичні, економічні та культурні процеси, що відбуваються в Україні становлять перед наукою і практикою завдання пошуку шляхів персоналізації освіти та виховання.

Головна мета української освіти, визначена Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, полягає у створенні умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина України, формуванні поколінь, здатних навчатися впродовж життя...¹

Сучасна психолого-педагогічна наука і виховна практика свої прагнення щодо вдосконалення процесу формування і розвитку зростаючої особистості пов'язує з особистісно-орієнтованим підходом. Цей підхід має суттєво змінити виховний процес, зробити його гуманним, наповнити його високими морально-духовними переживаннями, утвердити взаємини справедливості і поваги, максимально розкрити потенційні можливості дитини, стимулювати її до особистісного розвитку, реалізації Я – концепції.

Окремим аспектам проблеми особистісно-орієнтованого, гуманістичного підходу до виховання дітей і молоді присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних педагогів та психологів: І. Д. Беха, І. А. Зязюна, О. Г. Асмолової, Н. Г. Ничкало, Б. Ф. Федоришина, В. О. Моляко, В. В. Століна, О. Г. Балла, В. Р. Ломова, В. В. Давидова, К. Роджерса, А. Маслоу та ін.²

¹ Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.

² Асмолов А. Г. Психология индивидуальности. Методологические основы развития личности в историко-эволюционном процессе / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 96 с.; Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. : Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.; Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; под общ. ред. Г. А. Балла, А. Н. Киричука, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 1999. – 424 с.

Проте, проблема особистісно-орієнтованого виховання за нових соціально-культурних умов, нинішніх обставин національного відродження та подальшого розвитку духовної культури українського народу, маніфестовані Актом про незалежність України, переходом до ступеневої вищої освіти, зумовили гостру потребу в активізації науково-дослідної роботи саме в цьому напрямі.

Особистість як наукове поняття починає з необхідністю використовуватись у психології в кінці XIX на початку XX століття. В той час це поняття здебільшого розумілось як таке, що має цілісно відображати психічний склад людини, тобто характеризувати її психічні властивості, процеси, етапи розвитку у вичерпній повноті, взаємозв'язку, системі тощо. У русі до цілісної, власне особистісної характеристики психіки людини спеціалісти виходили з різних психічних понять, таких, приміром, як „потік свідомості” і самосвідомості (У. Джемс), „ціннісна орієнтація”(Е. Шпрегер) свідоме і несвідоме (З. Фрейд)³.

Загальновідома спроба побудови „всеосяжної класифікації” типів особистості належить О. Ф. Лазурському. На його думку класифікація особистостей повинна бути не тільки психологічною, а й „психосоціальною” у широкому розумінні. В основі його класифікації лежить принцип активного пристосування особистості до навколишнього середовища, під яким розуміються не тільки речі, природа, люди і людські стосунки, але й ідеї, духовні блага, естетичні, моральні, релігійні цінності⁴.

У першій половині XX століття накопичується значний обсяг наукових знань про особистість. При цьому у вітчизняній психології, яка після революції почала перебудовуватись на нових діалектико-матеріалістичних засадах, відповідні дослідження тільки почали розвиватись, але у 1936 р., після сумнозвісної постанови ВКП(б), практично були призупинені з відомих ідеологічних причин. Все це призвело радянську психологію до значного відставання у розробці проблеми особистості, хоча в ній заклалися цікаві напрями роботи. Можна згадати в цьому зв'язку Л. С. Виготського його роботу “Педагогія подростка”, що вийшла у 1931 році, з рукописом якої

³ Зейгарик Б. В. Теория личности в зарубежной психологии – М: Изд. МГУ, 1982. – 182 с.

⁴ Лазурский А. Ф. Классификация личностей. – Петербург: Гос. Изд. 1921– 401 с.

довгий час було знайоме обмежене коло спеціалістів ⁵.

У західній і, особливо, американській психології в цей період, навпаки відбувається справжній "персоналогічний бум".

У сучасній американській психології ведеться інтенсивний пошук у напрямку визначення природи особистості (Л. А. Хьелл і Д. І. Зіглер).

Вітчизняна психологія практично повертається до розробки проблем особистості у 50-60 р.р. ХХ століття, коли були розгорнуті відповідні дослідження Б. Г. Ананьєва, Л. І. Божович, В. Г. Ковальова, І. С. Кона, Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, В. С. Мерліна, В. М. Мясіщева, К. К. Платонова, С. Л. Рубінштейна, О. Г. Спіркіна, П. Р. Чамати, В. А. Ядова та багатьох інших.

У вітчизняних дослідженнях все чіткіше простежується тенденція, яка пов'язує розуміння особистості з творчою, продуктивною діяльністю людини. Ця тенденція присутня у працях Л. І. Божович, О. М. Леонтєва, Г. С. Костюка, Л. І. Анциферової, О. М. Ткаченка, В. В. Давидова та ін.

Зазначимо, що саме у 60-ті роки у вітчизняній психології розпочинався розробляти особистісний підхід як принцип вивчення і формування психіки працівника, про що свідчать, передусім, роботи К.К. Платонова ⁶.

Важливу роль у становленні зазначеної вище тенденції розуміння особистості як суб'єкта творчої діяльності відіграли праці українських психологів. Заслуговує на увагу визначення особистості, що сформульоване видатним українським психологом Г. С. Костюком. Він стверджує, що людський індивід стає суспільною істотою, тобто „особистістю, у міру того, як у нього формується свідомість та самосвідомість, створюється система психологічних властивостей. Остання внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь у житті суспільства, виконувати ті чи інші суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних та духовних цінностей” ⁷.

Про перспективність цього напрямку дослідження особистості свідчать погляди багатьох вітчизняних і зарубіжних педагогів та

⁵ Выготский Л. С. Динамика и структура личности подростка. – Собр. сочинений в 6-ти томах. – Т. 4 – М: Педагогика 1984– С. 220–242.

⁶ Платонов К. К. Вопросы психологии труда . 2-с изд. – М: Медицина. 1970. – 264 с.

⁷ Костюк Г. С. Избранные психологические труды. – М: Педагогика, 1981–304 с.

психологів – О. Г. Асмолова, Г. О. Балла, І. Д. Беха, І. А. Зязюна, В. Ф. Ломова, А. Маслоу, В. О. Моляко, В. Ф. Моргуна, Н. Г. Ничкало та ін.⁸

Експериментальні дослідження Б. Г. Ананьєва, О. О. Бодальова, М. Й. Боришевського, Л. В. Долинської, Г. С. Костюка, І. С. Кона, О.В. Скрипченко, П. Р. Чамати та ін. доводять, що „Я – образ” – це складна єдність свідомого і несвідомого, стійкого і нестійкого, реального і уявного⁹.

Але, вивчаючи історію психології, ми відзначаємо, що тлумачення категорії „самосвідомість”, образ „Я” досить неоднозначне.

У вітчизняній психології експериментально підтверджується, що психіка в цілому забезпечує орієнтир у ситуації і включає в себе певні можливості не лише ситуативної, а й надситуативної, незалежної поведінки. Психіка – це інструмент не тільки адаптації до ситуації, а й вихід за її межі.

Сучасна зарубіжна і вітчизняна психологія приділяє велике практичне значення вивченню „Я-образу” людини та його розвитку в різні вікові періоди.

Основною метою реформування вищої освіти в Україні є забезпечення психолого-педагогічних умов для саморозвитку і самореалізації студента як суб’єкта освітнього процесу.

Щоб допомогти студентів досягнути вершин у духовно-моральному і професійному розвитку в процесі педагогічної підготовки, потрібно спиратися на його вікові й індивідуальні психологічні особливості та умови психічного розвитку. Вважається, що студентів, порівняно з іншими групами молоді цього віку, характеризують такі риси: вищий освітній рівень; велике прагнення до знань; висока соціальна активність; досить гармонійне поєднання інтелектуальної і соціальної зрілості¹⁰.

⁸ Ананьєв Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с.; Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. : Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.; Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; под общ. ред. Г. А. Балла, А. Н. Киричука, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 1999. – 424 с.

⁹ Ананьєв Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с.; Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 256 с.; Костюк Г. С. Избранные психологические труды. – М: Педагогика, 1981. – 304 с.

¹⁰ Основы педагогики и психологии высшей школы / [под ред. А. В. Петровского]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 294 с.; Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : навч. посібн.

Студентський період життя людини припадає переважно на другий період юності або ранньої дорослості, який характеризується оволодінням усім різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, отриманням права вибору, набуттям певної юридичної та економічної відповідальності, можливості включення в усі види соціальної активності, здобуттям вищої освіти та опануванням професією. Головними сферами життєдіяльності студентів є професійне навчання, особистісне зростання та самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне і фізичне самовдосконалення¹¹.

Студентський вік розглядається Б.Г. Ананьєвим як особлива онтогенетична стадія соціалізації індивіда. Він дає таке визначення студентського віку: „Виховання спеціаліста, суспільного діяча і громадянина, опанування та консолідація багатьох соціальних функцій, формування професійної майстерності – все це становить особливий і найважливіший для суспільного розвитку та становлення особистості період життя, який позначається як студентський вік”¹².

Фізичний розвиток людини досягає свого розквіту у віці від 20 до 30 років і характеризується найвищим рівнем таких показників, як м'язова сила, швидкість реакцій, моторна спритність і фізична витривалість.

Функціональної зрілості мозок людини досягає на початку юності. Серед нейрофізіологічних особливостей, пов'язаних з розвитком центральної нервової системи студента, найважливішими є такі: найменший прихований період реакцій на будь-який зовнішній вплив подразника, тобто найшвидше реагування на нього; найбільший обсяг оперативної пам'яті зорової і слухової модальності; високі показники обсягу, переключення і вибіркової уваги; оптимум розвитку інтелектуальних функцій (припадає на 18-25 років); найвища швидкість розв'язання вербально-логічних завдань, комплексний характер мислинневих операцій при високому рівні інтеграції різних видів мислення, гнучкого переходу від

[для магістрантів і аспірантів] / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : ТОВ „Філ-студія”, 2006. – 320 с. ; Психологія : словарь / [под ред. А. В. Петровского]. – М. : Просвещение, 1990. – 494 с.

¹¹ Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / З. Слєпкань – К. : Вища школа, 2005. – 240 с. – С. 24.

¹² Ананьєв Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьєв. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с. – С. 125.

образного до логічного та навпаки; інтенсивний розвиток усіх видів почуттів, підвищена емоційна чутливість до різних обставин навколишнього життя¹³.

Тому цей період життя максимально сприятливий для навчання і професійної підготовки молодого людини.

У студентські роки молода людина набуває не лише зрілості соматичної, статевої та психофізіологічної. Вона повинна досягнути зрілості також і як особистість. П. Я. Гальперін дав таку характеристику зрілості: „Зрілість – це здатність самостійно враховувати межі своїх можливостей, коли людина діє вільно, тобто відповідно до психологічної оптимальності”¹⁴.

За результатами дослідження (проведеного під керівництвом Б.Г. Ананьєва протягом 60-70 рр. минулого століття, в якому брали участь понад 1800 осіб віком від 18 до 35 років) було встановлено, що студентський вік „золота пора людини” – сензитивний період для розвитку людини як особистості: формування професійних, світоглядних і громадянських якостей майбутнього фахівця; розвиток професійних здібностей і сходження до вершин творчості як передумова подальшої самостійної професійної творчості; центральний період становлення інтелекту і стабілізації рис характеру; переоцінка мотивації та всієї системи ціннісних орієнтацій; інтенсивне формування соціальних цінностей у зв'язку з професіоналізацією¹⁵.

Це доленосний період у житті людини, оскільки вирішується велика кількість відповідальних життєво важливих проблем, що значною мірою визначають подальшу її долю, які молода людина має розв'язати в найкоротший період.

У цей час відбувається активне формування індивідуального стилю діяльності. Провідну роль у пізнавальній діяльності починає відігравати абстрактне мислення, формується узагальнена картина

¹³ Выготський Л. С. Динамика и структура личности подростка. – собр. Сочинений в 6-ти томах. Т. 4 – М: Педагогика 1984. – С. 220–242.; Зейгарик Б. В. Теория личности в зарубежной психологии – М: Изд. МГУ, 1982. – 182 с. ; Костюк Г. С. Избранные психологические труды. – М: Педагогика, 1981. – 304 с.

¹⁴ Гальперин П. Я. Основные результаты исследований по проблеме „Формирование умственных действий и понятий” : автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогическая и возрастная психология”/ П. Я. Гальперин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1965. – 51 с. – С. 17.

¹⁵ Амосов Н. М. Алгоритмы разума / Н. М. Амосов. – К. : Наукова думка, 1979. – 223 с.; Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с. – С. 125.

світу, встановлюються глибинні взаємозв'язки між різними сферами реальності, яка вивчається. Навчання оцінюється студентами не тільки з погляду набуття професіоналізму, а й інших цінностей: „навчання забезпечує всебічний розвиток особистості”, „одержуєш життєві перспективи”, „отримуєш диплом про вищу освіту” (з відповідей студентів).

Для особистості студента характерними є активний розвиток моральних і естетичних почуттів, посилення свідомих мотивів поведінки, цілеспрямованості, рішучості й наполегливості, самостійності та ініціативності, вміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем (цілі та сенс життя, обов'язок і відповідальність, любов і дружба)¹⁶.

Проте, не кожен студент сповна реалізовує свої потенційні можливості досягнення високого рівня розвитку моральної, інтелектуальної та фізичної сфер. Це пояснюється як недостатнім розвитком здатності до свідомої регуляції власної поведінки, так і прихованою ілюзією, що це зростання сил буде тривати постійно, що краще життя ще попереду і всього омріяного можна легко досягнути. Цьому сприяє і більша „свобода у процесі навчання, послаблення педагогічного контролю”. Через недостатній життєвий досвід деякі студенти плутають ідеали з ілюзіями, романтику з екзотикою.

Нерідко навіть у кращих студентів показники інтелектуального розвитку залишаються на тому ж рівні, з якими вони прийшли до університету. Це вік безкорисливої жертвності та повної самовіддачі. Водночас для студентів характерним є невмотивований ризик, невміння передбачити наслідки своїх вчинків, в основі яких лежать не завжди гідні мотиви¹⁷.

Б. Г. Ананьєв розробив типологію студентства, в основу якого покладені такі критерії: ставлення до навчання, наукова і громадська

¹⁶ Астахова В. І. Деякі нові штрихи в соціальному портреті студентства / В. І. Астахова // Проблеми вищої школи. – К., 1993. – Вип. 78. – С. 65–69.; Изюмова С. А. Влияние индивидуально-психологических особенностей на обучаемость студентов / С. А. Изюмова // Инновации в образовании. – 2001. – № 2. – С. 54–63.; Кабрин В. И. Социально-психологические проблемы и пути активной профессионализации личности в условиях вуза / В. И. Кабрин // Методические проблемы совершенствования вузовского образования. – Томск: Изд-во ТГУ, 1987. – С. 8–15.; Казанцева Т. А. Взаимосвязь личностного развития и профессионального становления студентов / Т. А. Казанцева, Ю. Н. Олейник // Психологический журнал. – 2002. – № 6. – С. 51–59.

¹⁷ Астахова В. І. Деякі нові штрихи в соціальному портреті студентства / В. І. Астахова // Проблеми вищої школи. – К., 1993. – Вип. 78. – С. 65–69.

активність, загальна культура і почуття колективізму¹⁸.

Тип 1. Студент, що відмінно навчається з профільних, загально-теоретичних, суспільних дисциплін. Займається науково-дослідницькою роботою. Має високу культуру. Бере активну участь в громадській роботі. З колективом пов'язаний різнобічними інтересами. Це – ідеал сучасного студента.

Тип 2. Студент добре навчається. Вважає отримання спеціальності єдиною метою навчання у вищому навчальному закладі. Суспільними дисциплінами цікавиться у межах програми. Пов'язаний з колективом навчальними і професійними інтересами. Бере участь у громадській роботі. Оцінюється викладачами та колегами як хороший студент.

Тип 3. Студент, що відмінно встигає у навчанні, розглядає науку як основну сферу інтересів і діяльності. Виявляє інтерес до суспільних наук як засобу пояснення дійсності і своєї поведінки. Має високу загальну культуру. Активний у громадській діяльності, з колективом пов'язаний широкими науковими інтересами. Студент цього типу – майбутній учений. Серед цих студентів є такі, хто займається тільки наукою, всі ж інші заняття вважає марною тратою часу. Саме про них говорять – „раціоналіст ХХІ століття”.

Тип 4. Студент, що встигає у навчанні, активно цікавиться суспільними науками понад програмою, науково-дослідницькою роботою, як правило, не займається. Загальна культура обмежена професійними інтересами. Виключно активний у громадській роботі і в житті колективу, інтереси якого розглядає як власні. Це активний громадський діяч. Його поважають за чесність, принциповість, єдність слова і справи. Він завжди в гущавині життя. Вчиться на „добре” і „відмінно”.

Тип 5. Студент, що встигає у навчанні з усіх дисциплін. Науково-дослідницькою роботою не займається. Розглядає спеціальність і культуру як основну сферу своїх інтересів і діяльності. В суспільному, громадському житті не бере активної участі. З колективом його пов'язують культурні та розважальні інтереси. У студентському колективі він – визнаний ерудит, знавець сучасного мистецтва, за його порадою інші студенти читають ті чи інші книжки. Іноді це заважає навчанню, але такий студент добре

¹⁸ Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с.

навчається і сумлінно ставиться до майбутньої професії.

Тип 6. Студент має низьку успішність. Науково-дослідницькою роботою не займається. Пасивний стосовно участі в громадській діяльності. Відпочинок і розваги розглядає як головну сферу своєї діяльності. З колективом пов'язаний, головним чином, інтересами відпочинку. Це посередній студент, який вважає себе „оригіналом”, іноді морально нестійкий. Свою професію не любить і цінує її лише як джерело існування. Навчається з мінімальним зусиллям; де є можливість, використовує шпаргалку.

У науково-методичній літературі можна зустріти поділ студентів за рівнем відповідального ставлення до навчальної діяльності. Критерієм відповідальності найчастіше вважають: повноту виконання завдань, термін їх здачі, зацікавленість роботою. Виходячи з цих критеріїв, студенти поділяються на дійсно відповідальних, виконавців і безвідповідальних.

Слід зауважити, що більшість студентів є представниками другого рівня.

Г. О. Нагорна ¹⁹ поділяє студентів педвузів залежно від типу мислення на чотири групи: високий рівень – творчий тип мислення; достатній рівень – репродуктивно-творче мислення; середній – репродуктивне мислення; низький – інтуїтивне мислення.

Студенти з *високим рівнем* професійного мислення виділяють істотні ознаки педагогічних фактів, явищ, ситуацій, аргументують їх, можуть прогнозувати результат, приймати власне рішення.

Студенти з *достатнім рівнем* професійного мислення виділяють істотні ознаки педагогічних фактів, явищ, обставин, ситуацій, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки і залежності, але недостатньо аргументують свої рішення, прогнозують можливі результати взаємодії з учнями, колегами.

Студенти із *середнім рівнем* розвитку професійного мислення виділяють суттєві, істотні ознаки педагогічних явищ, фактів, обставин, ситуацій, але не завжди можуть прогнозувати, не виходять за межі відомих правил, вважають за краще діяти за зразком.

Низький рівень професійного мислення характеризує студентів, яким важко визначити істотні ознаки педагогічних фактів, ситуацій, обставин, їх діяльність підпорядкована інтуїції.

¹⁹ Нагорна Г. О. Специфічні особливості діагностики професійного мислення у майбутніх вчителів / Г. О. Нагорна // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 3. – С. 94–102.

Отже, існують різні види типізації студентів, які певною мірою можуть допомогти молодому викладачеві в організації навчально-виховної роботи, процесу адаптації молодого особи у вищому навчальному закладі.

Найважливішою умовою для успішного всебічного розвитку кожного студента є розуміння ним своєї неповторності, індивідуальності. Відомий психолог Б. Г. Ананьєв відзначає: „Індивідуальність – це і предмет виховання і його умова, а найбільше його продукт. Як в клінічному, так і в педагогічному досвіді одиничне в розумінні індивідуальності є унікальним явищем, оскільки воно має власний внутрішній світ, самосвідомість і саморегуляцію, що є діючим організатором поведінки – „Я”²⁰.

За твердженням В. М. Бехтерева, світ будується за формою замкнених систем, що репрезентують особливі індивідуальності. Кожна індивідуальність може бути різною за складністю, але вона засвідчує завжди певну гармонію складових і має свою форму, свою відносну стійкість системи. Гармонія складових є основою індивідуальності.

Студентський вік – надзвичайно важливий період становлення „Я-концепції”. „Я-концепція” майбутнього фахівця – складна, динамічна система уявлень студента про себе як особистість і суб’єкт навчально-професійної діяльності. Вона вміщує: 1) „образ-Я”, що розкриває неповторність самосприйняття через фіксацію студентом певної соціально-рольової позиції та настанов щодо себе; 2) емоційно-ціннісне ставлення до себе, що визначається самооцінкою професійних якостей і особистісних властивостей, рівнем самосприйняття і самоповаги; 3) поведінкову складову як самопрезентацію – певні дії (внутрішні чи практичні), породжені уявленнями про себе та самоставленням²¹.

Для студентського віку характерною є активізація самопізнання і подальшого формування самооцінки, здатності проявити й зберегти свою індивідуальність. Потреба в досягненні, якщо вона не знаходить свого задоволення в провідній для студента навчально-професійній діяльності, закономірно зміщується на інші сфери

²⁰ Ананьєв Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с. – С. 77.

²¹ Асмолов А. Г. Психология индивидуальности. Методологические основы развития личности в историко-эволюционном процессе / Александр Григорович Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 96 с.; Бенедиктов Б. А. Психология обучения и воспитания в высшей школе / Б. А. Бенедиктов. – М. : Высшая школа, 2001. – 224 с. – С. 46-48.

життя – у спорт, бізнес, громадську діяльність, хобі або в сферу інтимних стосунків. Однак людина неодмінно повинна знайти для себе галузь успішного самоствердження, інакше це може загрожувати їй хворобою²².

Студентський вік – період романтики, життєвого оптимізму, активної соціальної позиції. Оскільки молоді властиве почуття нового, сміливість та рішучість, максималізм і творчість, то саме з нею завжди пов'язують надію на соціальний прогрес, краще майбутнє суспільства.

Студентський вік – „золота пора” і в особистому житті людини: час великих мрій і закоханості, затишку дружнього кола спілкування і заглиблення у власне „Я”, духовного злету і сексуальної активності, створення сім'ї і щасливих турбот материнства-батьківства.

Спостереження засвідчують, що пошук супутника життя, інтерес до особи протилежної статі займають суттєве місце в думках і поведінці студентів, що позначається, звичайно, на ставленні до навчання, наукової та громадської діяльності. Проте емоційне піднесення, яким супроводжуються інтимно-особистісні стосунки, роблять молоду людину не лише просто щасливою, а й підвищують загальний життєвий тонус, що позитивно впливає на навчально-професійну діяльність студента: покращується робочий настрій, активізується творчий потенціал, виникає бажання краще навчатися. Таким чином, сприятливе становище студента у навколишньому середовищі позитивно впливає на розвиток його особистості²³.

Отже, студентство є складовою частиною молоді, її специфічною групою, що характеризується особливими умовами життя, побуту і праці, суспільною поведінкою і психологією, системою ціннісних орієнтацій.

Студентському віку притаманна кризова насиченість. Вікова криза характеризується різкими й суттєвими психологічними зрушеннями та змінами особистості, розвиток набуває бурхливого стрімкого характеру. Ознаки кризи можуть бути такими: виникнення сильних переживань у зв'язку з незадоволенням існуючих потреб;

²² Беллак Л. О проблемах концепции проекции // Проективная психология / Пер. с англ. – М.: ЭКСМО – Пресс, 2000. – С. 28-41.; Бенедиктов Б. А. Психология обучения и воспитания в высшей школе / Б. А. Бенедиктов. – М. : Высшая школа, 2001. – 224 с. – С. 46-48.

²³ Абдуллина О. А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки / О. А. Абдуллина // Высшее образование в России. – 1993. – № 3. – С. 165–170.

загострення рольових конфліктів „студент – викладач”, „студент – студент”; ціннісно-сміслова невизначеність, неструктурованість особистості (наприклад, дехто вперше дізнається про можливість самоуправління, саморегуляції та самовиховання); байдужість та безвідповідальність студента.

Ця криза пов'язана з потребою у самовизначенні та пошуком свого місця у подальшому, вже самотійному житті. Це конструювання свого „Я” на майбутнє. Молоді люди переосмислюють своє життя, вносять певні корективи, виробляють нові стратегії на майбутнє і не тільки „ким бути?”. Молодь живе скоріше майбутнім, ніж сучасним. Звичайно, життєвий вибір, як і будь-який інший, супроводжується ваганнями, сумнівами, невпевненістю в собі, переживаннями невизначеності, і водночас відповідальністю за кожен крок до остаточного прийняття рішення.

Одночасно самовизначення передбачає також самообмеження, бо кожен вибір звужує життєві перспективи, наприклад, вибір професії. Тому студенти й відчувають побоювання помилки, але в такому ваганні та побоюванні розвивається професійна зорієнтованість. Загалом погляди на майбутнє у молоді оптимістичні, вони обирають подальший життєвий шлях, професію і стають студентами ²⁴.

Але навіть після того, як людина обрала майбутню професію, стала студентом і успішно навчається, труднощі та проблеми самовизначення не зникають. Найбільшими кризовими ситуаціями студентського віку є такі:

1. Криза професійного вибору. Вона зумовлена тим, що вибір професії часто відбувається вже після вступу до вищого навчального закладу. Через це часто виникає дисонанс між несвідомо обраною професією та необхідністю отримання вищої освіти, нехай навіть із іншої спеціальності. Наявність таких тенденцій нерідко призводить до розвитку в студентів багатьох особистісних проблем і психосоматичних розладів.

2. Криза залежності від батьківської родини. З одного боку, молоді люди можуть жити окремо від батьківської сім'ї в студентському гуртожитку, мати виражену тенденцію до самотійності, проявляти особистісну зрілість, а з іншого, спостерігається емоційно-особистісна й побутова, особливо

²⁴ Беллак Л. О проблемах концепции проекции // Проективная психология / Пер. с англ. – М.: ЭКСМО – Пресс, 2000. – С. 28-41.

матеріальна, залежність від батьків.

3. Криза інтимно-сексуальних стосунків. Студентський вік відповідає періоду посилення сексуального потягу. Зростає потреба в інтимно-особистісних стосунках із психологічно-духовно близькою людиною. Водночас створення власної родини блокуване матеріальною залежністю від батьків, житловою невлаштованістю, а позашлюбні стосунки загалом є соціально несхвалюваними та можуть супроводжуватися внутрішньо особистісною конфліктністю, постійною напруженістю. У деяких студентів інтимні стосунки можуть затьмарювати собою все інше.

4. Кризові ситуації у навчально-професійній діяльності. Факторами, що провокують кризові ситуації у студентів, є деякі психотравмуючі особливості організації навчального процесу у вищій школі. Часто вивчення та успішне складання певної навчальної дисципліни стає самоціллю, а не засобом досягнення мети оволодіти професійними знаннями та навичками, необхідними для майбутньої роботи. На жаль, ці тенденції підтримуються не лише особистісно незрілими студентами, а й окремими викладачами. Творче і свідоме опанування знаннями витісняється зубрінням навчального матеріалу та конформізмом щодо екзаменатора. Несистематичне, а передекзаменаційне вивчення матеріалу не тільки не сприяє формуванню глибоких професійно-важливих і особистісно-значущих знань, умінь і навичок, а й провокує психоемоційне перевантаження²⁵.

Нерідко кризовою є також ситуація працевлаштування після закінчення вищого навчального закладу. Так, в умовах сьогодення (за нашими дослідженнями) понад 60 % випускників, які опанували педагогічні спеціальності, не орієнтовані на професійно-педагогічну діяльність. Ця професія для них не є особистісно значущою життєвою цінністю, а тому своє майбутнє вони не пов'язують із нею. Ця серйозна проблема дедалі більше посилюється в умовах економічної скрути, відсутності стабільного ринку праці, падіння соціального престижу праці педагога.

Як зазначає Г. С. Абрамова, кожна криза має свої позитивні сторони. Тільки в цей період – період кризи – фактор середовища дає

²⁵ Алберти Р. Самоутверждающее поведение: Распрямись, выскажись, возрази! / Алберти Р., Эммонс М. – СПб. : Академический проект, 1998. – 190 с.; Астахова В. І. Деякі нові штрихи в соціальному портреті студентства / В. І. Астахова // Проблеми вищої школи. – К., 1993. – Вип. 78. – С. 65–69.

ефект „все або нічого!”. Таким середовищем для студента є вищий навчальний заклад – фактор соціалізації. Криза – це загострення протиріч, а саме протиріччя – рушійна сила розвитку: людина відштовхується від неусвідомлюваної залежності і стає особистістю. Це дає можливість краще пізнати себе, що і є основою та умовою подальшого розвитку особистості студента. Адже у молоді має бути свій визначальний погляд, своя думка, свої оцінки, погляди на різні життєві події, своє ставлення і свій власний вибір життєвого і професійного спрямування ²⁶. Проте розквіт інтелектуальних і фізичних сил, зовнішньої привабливості в деяких студентів створює ілюзію легкості досягнення будь-яких цілей – виникає необміркований нігілізм, категоричність оцінок, недовіра до старших ²⁷.

Розвиток особистості в студентські роки зберігає свої відносно постійні важливі особливості та ознаки, відбуваються зміни в мотивації, зокрема, в потребах та інтересах ²⁸.

А. Г. Маслоу розробив ієрархічну класифікацію потреб, згідно з якою вищі потреби як ситуативно, так і генетично виникають тільки після задоволення потреб попередніх рангів. Ця ієрархія має такий вигляд: фізіологічні потреби; потреба у безпеці; потреба в коханні; потреба у суспільному статусі; потреба у самореалізації та індивідуальному розвитку.

Він також зазначає, що відносини і спілкування з дорослими відбувається „на рівних”. Потреба в незалежності повністю усвідомлюється завдяки зростанню когнітивних здібностей, досягненню повної фізіологічної зрілості та вимогам з боку суспільства. Відбуваються зіткнення з батьківськими бажаннями, внаслідок чого виникає багато сімейних конфліктів, як протидія нав’язаним думкам ²⁹.

Складнощі та протиріччя життя актуалізують проблему вибору, вміння активно шукати сенс свого життя. Студенти мають більш відкритий і сміливий погляд на світ, включаючи проблеми морально-етичного характеру. Становлення особистості,

²⁶ Абрамова Г. С. Возрастная психология / Г. С. Абрамова. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – 624 с. – С. 64.

²⁷ Там само. – С. 23-28.

²⁸ Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности [Текст] / Х. Ремшмидт. – М. : Мир, 1994. – 319 с. – С. 200-201.

²⁹ Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; под общ. ред. Г. А. Балла, А. Н. Киричука, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 1999. – 424 с. – С. 122.

самовизначення пов'язані з формуванням світогляду – системи узагальнених поглядів, знань, переконань, уявлень, цінностей, ідеалів. І. С. Кон зазначає, що молодь, пізнаючи світ, повертається до власного „Я”, вирішуючи світоглядне питання: – „А що я значу в цьому житті?”. Загалом, вони шукають відповіді на всі запитання, також є категоричними в своїх поглядах, що засвідчує юнацький максималізм³⁰.

Таким чином, опинившись на порозі дорослості, студенти спрямовані у майбутнє. Реалізація основних потреб цього віку призводить до відносної стабілізації особистості, формування світогляду. Центральним стає самовизначення – професійне та особистісне. Виявляється свідоме позитивне ставлення до навчання. Все це дає можливість у цей віковий період здійснювати пошуки сенсу життя, відбувається часткова гармонізація особистості та її подальше становлення.

У цей час людина опиняється на порозі реального дорослого життя і дивиться на теперішнє з позиції майбутнього, шукає сенс свого життя. „Якщо розглядати розвиток лише як зміну психічних функцій, то всі новоутворення вже закінчилися і тепер остаточно закріплюються та вдосконалюються”³¹. У цей період відбуваються досить істотні зміни особистості. Це пов'язане з тим, що складається нова мотиваційна структура учіння. Домінантне місце займають мотиви, пов'язані з самовизначенням та підготовкою до самостійного життя. Ці мотиви отримують особистісний смисл та стають дійовими. Молода людина намагається якнайглибше пізнати себе, свої можливості та здібності, правильно оцінити життєву перспективу. Адже найвища мудрість – знайти самого себе³².

У цьому напрямі звертає на себе увагу концепція американського психолога Дж. Левінгера³³. Базовим її поняттям є феномен „становлення „Я”. Висунута гіпотеза стосується існування такої властивості особистості, яка визначає здатність людини мати „концепт самого себе”, відрізнити своє „Я” від власних потягів і

³⁰ Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 256 с. – С. 25.

³¹ Подоляк Л. Г. Психология вищої школи : навч. посібн. [для магістрантів і аспірантів] / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : ТОВ „Філ-студія”, 2006. – 320 с. – С. 65.

³² Яремчук С. В. Професійно-психологічна спрямованість особистості майбутнього вчителя / С. В. Яремчук // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1(30). – С. 89–97.

³³ Алберти Р. Самоутверждающее поведение: Распрямысь, выскажись, возрази! / Алберти Р., Эммонс М. – СПб. : Академический проект, 1998. – 190 с.

бажань. Автор виділяє сім „Я” – рівнів в житті людини: симбіозний, імпульсивний, самозахисний, компромісний, моральний, незалежний та інтегральний. Шлях від першого рівня до останнього відбувається з віком, ростом інтелекту, зміною соціо-економічного статусу людини. Якщо розвиток „Я” відстає від фізичного, то людина залишається на певному рівні, який є неадекватним віковим та рольовим очікуванням. Завдання викладача, куратора академічної групи, усього професорсько-викладацького складу ВНЗ – створити умови та сприяти максимальному процесу росту образу „Я”.

Американський психолог і філософ У. Джеймс в своїй роботі „Принципи психології” розглядає особистість як сукупність „Я – чистого” і „Я – емпіричного”. Перше – пізнає світ і є об'єктом, друге предметом пізнання і суб'єктом. Цікаво, щодо емпіричного „Я” Джеймс, включає не тільки фізичні і духовні якості особистості, а й її будинок, родичів, одяг, друзів, репутацію, власність. Адже всі ці речі викликають у людини певні почуття, які і впливають на цілісність і здоров'я образу „Я”. Досягненням концепції „Я” У. Джеймса було введення в психологію категорій самооцінки, успіху, рівень домагань, які є часткою емпіричного „Я” і можуть експериментально бути дослідженні. Також У. Джеймс уважно проаналізував складові частини емпіричного „Я”, розбивши їх на такі об'єкти пізнання: а) „Я” фізичне; б) „Я” соціальне, в) „Я” духовне. Кожна з них має власні елементи, до яких відносяться і самооцінка, почуття, емоції, вчинки тощо. Взаємозв'язок і цілісність всіх компонентів „Я” надають людині відчуття щастя і задоволення. Розвиток „Я” духовного – найбільш вірний шлях вирішення конфліктів, подолання неврозів людини в різні її вікові періоди.

Крім особливостей структури „Я – образ” певна кількість досліджень спрямована на характеристику різних форм прояву цього феномену. Так, Р. Бернс, Л. Роджерс, М. Розенберг та ін. диференціюють уяву про себе за такими ознаками: „Я – минуле”, „Я – теперешнє”, „Я – майбутнє”, залежно від форми уяви – „Я – фантастичне”; від впливу провідної діяльності – „Я – моральне”, „Я – сімейне”, „Я – соціальне” та ін.

Серед численних досліджень образу „Я” особливе місце займає концепція Р. Бернса. Він стверджує, що „Я” – це система „установок, спрямованих на себе”, яка складається з трьох основних компонентів: когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового, на

його думку, „Я – образ” особистості є продуктом її самосвідомості. У більш вузькому плані „Я – образ” учений ототожнює із самооцінкою. Таким чином, впливаючи і змінюючи самооцінку, автоматично змінюються образ „Я”.

В українській практичній психології образ „Я” розглядається у контексті визначення життєвої ситуації особистості. Йдеться про більш-менш усвідомлене уявлення людини про себе, яке виявляється в трьох різновидах – „негативному, ідеалізованому (завищеному) та реалістичному”.

Негативний образ „Я” характеризується по відношенню до самого себе почуттям провини, розгубленості, власної неповноцінності. У житті така людина сприймає власні невдачі та помилки як належне. Успіхи відносить на рахунок випадковості або нереалізованих здібностей.

Ідеалізований (завищений) образ „Я” притаманний людям з високою самооцінкою, рівнем домагань, спрямованих на досягнення соціального успіху. Часто він формується у сім'ях, де особливе значення надається культу кар'єри, високих посад тощо. Така особистість у спілкуванні з іншими проявляє високомірність, самовдоволення, зарозуміння, намагається уникнути критики, заперечень.

Реалістичний образ „Я” формується з усвідомлення набутого досвіду шляхом співвідношення особистих якостей, здібностей до певних життєвих обмежень. Такій людині притаманні адекватний рівень самоповаги, поведінки, задоволення професійною діяльністю. Проте, як перший, так і другий різновиди образу „Я” заважають людині оптимально реалізовувати в життя свої плани, можливості тощо, і є причиною неадекватних рольових форм поведінки.

Для реалізації мети нашого дослідження, ми використовували ту теоретичну платформу, яка є синтезом загальновизнаних психологічних теорій. Отже, на нашу думку, найбільш вдалим і змістовним буде тлумачення поняття та структури „Я – образу”, як динамічної системи уявлень людини про себе, що включає такі структурні компоненти:

1) когнітивний – процес пізнавальної діяльності орієнтований на самого себе, внутрішній світ, багатий суб'єктивним, індивідуально – самобутнім;

2) емоційний – широкий спектр емоційних установок по відношенню до себе, від самоповаги і до самоприниження.

3) поведінковий (культативний) – система установок суб'єкта по відношенню до власних дій, вчинків, опосередкованих зовнішньою (руховою) та внутрішньою (психологічною) активністю.

Отже, альтернативою директивному підходу до виховання студентів має виступати філософія особистісно-орієнтованого виховання, яке забезпечує право на свободу вибору ціннісної позиції, цінність людського духу і цінність життя взагалі, на можливість його дійового здійснення за наявності в неї установки на подолання дисгармонії в досвіді, поведінці, спілкуванні, діяльності.

Тому виховання не може зводитися лише до формування певних якостей, розкриття природних задатків, процес виховання має здійснюватися в соціально організованій діяльності, спілкуванні, опосередкованими доброзичливими взаєминами взаємовимогливості. Процес виховання за своєю сутністю має бути динамічним, диференційованим, особистісно-орієтованим.

Інтеграцію України у світовий культурно-освітній простір може забезпечити передусім система виховання, адекватна меті держави і конкретної особистості.

Тому в сфері виховання відбувається інтенсивний пошук більш досконалої моделі. Вона повинна базуватися на кращих національних, культурних і виховних традиціях, урахуваючи уроки історії українського народу, власні ресурси і можливості держави, забезпечити духовну і предметну творчість педагогічної громадкості.

Зарубіжні вчені, переважно російські, Є. В. Бондаревська, А. П. Валецька, В. В. Кумарин, Н. С. Розов, Х. Г. Тхачапсоев, П. Г. Щедровецький та ін. обґрунтовують ліберально-раціоналістичну, глобально-історичну, традиційно-консервативну, науково-технократичну, культурно-творчу, класичну та інші парадигми освіти та виховання.

При всій різноманітності пошуків, що ведуться в світі нині, на нашу думку, слід зупинитися на такому напрямі як особистісно-орієтований.

Сучасна, розроблена І. А. Бехом та А.М. Бойко, нетрадиційна особистісно-орієтована парадигма виховання має антропоцентричний характер. Вона об'єктивно прийшла на зміну знаннецентричної, культуроцентричної парадигм. Її системоутворюючим фактором виступає не освіта, а особистість,

індивідуальність як унікальна неповторність³⁴.

Особистісно-орієнтоване виховання – це утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої групуються всі інші суспільні пріоритети. Згідно з цим добро стає сутнісним визначенням людини. Виховні ситуації, які створюються у межах особистісно-орієнтованого виховання, мають забезпечувати розвиток такого рівня свідомості, який би спонукав студента до самопізнання і самоактивності з тим, щоб вона могла стати творцем власного духовно багатого життя.

У контексті особистісно-орієнтованого підходу може бути намічено декілька варіантів запровадження особистісно-орієнтованого виховного процесу (модель І. Д. Беха, О. Н. Кононенко, М. Ю. Кросовицького та інші).

І. Д. Бех вказує на те, що виховання в особистісному вимірі має такі позиції вихователя: розуміння дитини, визнання дитини, прийняття дитини. Вихователю потрібне співчутливе, емпатійне розуміння та готовність прийняти вихованця повністю, навіть з його недоліками.

Особистісно-орієнтований виховний процес будується не просто на врахуванні індивідуальних особливостей вихованців, а, насамперед, на послідовному, завжди і у всьому, ставленні до них як до особистостей, як до відповідальних і свідомих суб'єктів діяльності.

Визнання педагогом індивідуальності вихованця, врахування її в організації і здійсненні виховної діяльності має проявитися у самій стратегії особистісно-орієнтованого виховання. Визначивши певну систему виховних цілей, завдань виховання, викладач, куратор академічної групи добирає такі засоби виховного впливу, які актуалізують властиві конкретному вихованцеві функціонально-психологічні особливості. Чим вище диференціація форм виховного впливу з урахуванням індивідуальних особливостей, тим ефективніше виховання. При цьому враховується, що незалежно від своїх індивідуальних особливостей і можливостей усі студенти мусять знати й ефективно виконувати необхідні моральні вимоги.

³⁴ Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. : Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.; Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко // Підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями : навч.-метод. посіб. / А. М. Бойко. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. – 232 с.

Отже, конкретні шляхи кожного вихованця до досягнення виховної мети, конкретні механізми особистісного розвитку можуть бути індивідуально-своєрідними і відповідати вихідним індивідуальним особливостям.

Прийняття педагогом вихованця передбачає поблажливе, терпляче ставлення до нього, але не виключає вимогливості з боку викладача. Вимогливість служить розвитку особистості лише на фоні позитивного ставлення, прийняття і бажання допомогти їй.

Таким чином, прийняття вихованця – це й прояв поваги до нього, яка включає повагу до його думок, переживань, дій, до його прав і гідності.

Особистісно-орієнтоване виховання надає можливість вихованцеві краще функціонувати як особистості. Такий ефект є наслідком того, що і вихователь, і вихованець працюють в єдиному емоційно-чуттєвому діапазоні, який запобігає психологічному напруженню як результату переживання небезпеки від неделікатного вторгнення викладача у юнацький світ. Студент має щоразу відчувати, що зустріч з викладачем відкриває для нього нові можливості як щодо емоційних вражень, так і щодо спілкування та вільної поведінки.

Лише за дії особистісно-орієнтованої технології студент в змозі відчувати, що він не просто перебуває, а повноцінно живе в атмосфері людяності, яка має поновити її своїм гуманним змістом.

Особистісно-орієнтовані технології створюють, по-перше, простір для прояву особистих проблем вихованців, з сукупності яких складається їх власне життя, і без яких вони не уявляють себе особистостями. По-друге, у такому виховному середовищі особисті проблеми вихованців вирішуються найбільш психологічно оптимально для них чином. Це означає, що студент не зазнає таких дій педагога, за яких буде принижена його гідність. Навпаки, будь-яка життєва колізія завжди виступатиме приводом для утвердження гідності студента.

Особистісно-орієнтований підхід використовує технологічні механізми виховання, розраховані на залучення всіх компонентів структури особистості (свідомість, емоції, воля) у соціальній міжособистісній взаємодії.

І.Д. Бех пропонує низку інваріантів як усталених і незмінних

наукових вимог³⁵, які на нашу думку можуть бути адаптовані до виховного процесу у ВНЗ.

Перший інваріант: передбачає формування у суб'єкта здібності, бажання усвідомити себе як особистість.

Другий інваріант: формування образу „гарного іншого”. Узагальнюючий образ „хорошого іншого” виступає у функції спонуки студента до міжособистісної взаємодії, і в цьому вбачається його виховуюча цінність.

Третій інваріант: Культивування у вихованця цінності іншої людини.

Виховуючи у студента здібність цінувати особистість людини, викладач, куратор мусить пам'ятати про деструктивну дію такого захисного механізму як самоствердження за рахунок приниження інших. Він і сам не повинен його проявляти, і запобігати його прояву у своїх вихованців.

Четвертий інваріант: Утвердження педагогом позитивної особистісної сутності вихованців як альтернатива його викриваючому аналізу.

Вільно чи не вільно позиція нерівності у міжособистісній виховуючій взаємодії викладач-студент приводить до того, що педагог надмірно вдається до виховуючих прийомів, які спрямовані на безпосереднє викриття певних негативних рис студента. За логікою вихователя пряма вказівка на такі риси стимулюватиме студента до самоаналізу, самокритики і цим самим сприятиме їх подоланню.

Однак педагогу слід зважити на складну дилему, яка полягає в тому, що з одного боку, ніякі зміни неможливі доки людина не визначила своєї відповідальності, а з другого – таке визначення лише збільшує тягар неблагополуччя.

То ж вказівка на негативні риси психологічно розцінюється студентом як посягання на його „Я”.

П'ятий інваріант: Утвердження особистісного розвивального самовиміру.

У процесі виховання морально досконалої особистості важливо запобігти виникненню і розвитку почуття вищого щодо іншої людини, навіть якщо це почуття зрештою мотивоване істиною, красою і навіть добром.

³⁵ Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. : Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.

Викладач повинен систематично звертати увагу студента на його власні процеси, а не травмувати її самолюбство, ставлячи за приклад її інших.

Самовимір – одна з найважливіших умов формування потреби, звички до спілкування з самим собою, до самотньої праці душі.

Шостий інваріант: Використання „ефекту генерації” у виховному процесі.

Використання „ефекту генерації” у виховному процесі докорінно змінює його сутність, а отже, і його методичний перебіг та загальну результативність. Поняття „ефекту генерації” фіксує внутрішній процес генерування вихованцем знань – суджень морально-духовного змісту.

Отже, йдеться про таке спрямування виховного процесу, коли студенту тотально не транлюється відчужені моральні норми, стандарти, етичні правила чи вимоги, а він стає час від часу у позицію їх активного створення.

Сьомий інваріант: Використання „ефекту присутності” у виховному процесі.

У західній гуманістичній психології використовується категорія „присутності” як форма взаємин викладача зі студентами. Психологічний зміст цієї категорії доцільно визначити як чинення впливу педагога на особистість своєю сутністю, своїми корінними духовними надбаннями. Присутність викладача – це „робота над собою” як основним виховуючим засобом, що виключає будь-який тиск стосовно студента.

Восьмий інваріант: Культивування у вихованні досвіду свободи приймати особистісні рішення.

Виховний вплив викладача має бути спрямований на формування у суб’єкта вміння власними силами нейтралізувати дію егоїстичних прагнень і цим самим розчистити поле свідомості для діяльності в межах відношення узгодженості. Саме усвідомлення суб’єктом власної здатності приймати рішення як цінності є дійовим фактором вільного прийняття етичної норми як мотиву його індивідуальної поведінки.

Дев’ятий інваріант: Культивування зворотного виховного впливу.

Сучасна гуманітарна наука у своїх пошуках цілісного виміру людської особистості вичленує фундаментальний її критерій – міру чуттєвих ставлень до соціального і природного довкілля, до самої

себе та міру життя в цілому. Треба виховувати ставлення до вчинку як до смислу свого життя.

Десятий інваріант: Відповідність образу „Я” вихованця результатам своєї поведінки.

Повноцінний виховний процес має забезпечити об'єктивність уявлень дитини про себе. Хто я? – на це складне питання вихованець мусить мати однозначну і правильну відповідь, яка б ґрунтувалась не на бажаних цінностях, а на реальних надбаннях його внутрішнього досвіду. Потрібна моральна самокваліфікація полегшується за умови прояву адекватних своєму „Я” моральних вчинків, поведінки в цілому.

Одинадцятий інваріант: Ціннісно-сміслова спрямованість предметної діяльності людини. Цей інваріант вимагає від викладача формувати у студентів розуміння власного смислу своїх вчинків і дій.

Дванадцятий інваріант: Виховання готовності відстоювати себе як особистість стосовно студентства, відстоювання себе як особистості не тотожне особистісному утвердженню, коли студент лише вчинково проявляє свою морально-духовну сутність. Однак шлях до відстоювання себе як особистості розпочинається з особистісного утвердження – це має бути неодмінним виховним правилом.

Запропоновані виховні інваріанти І. Д. Бехом спроможні зробити виховний процес у ВНЗ більш прогнозованим, а значить більш розвивально ефективним.

Базуючись на вченні В.І. Вернадського і сучасних світових тенденціях, вчені визначають ще одну – нову виховну парадигму як *планетарно-особистісну*, глобально-історичну за своїм значенням, в основі якої – освічена людина, озброєна науковими знаннями і найновішими культурними досягненнями людства.

Сучасна нетрадиційна *особистісно-гуманістична* парадигма виховання, розроблена А.М. Бойко, має антропоцентричний характер. Для практичної реалізації особистісно-гуманістичної парадигми необхідне забезпечення суб'єкт-суб'єктних, морально-естетичних взаємин дітей і дорослих на рівні співробітництва і співтворчості. Нова парадигма ґрунтується на ідеях вітчизняної

філософської традиції³⁶.

Визначаючи, що виховання і навчання детермінуються сучасними соціальними процесами, в особистісно-гуманістичній парадигмі доводиться необхідність перенесення акцентів із потреб і запитів суспільства на інтереси і потреби людини, бо не людина існує для суспільства, а суспільство – для неї. Усвідомлення цього потребує піднесення культурного рівня, етикоестетичної, гуманістичної спрямованості вищої школи, орієнтованої на можливості й потреби особистості.

Особистісно-гуманістична парадигма виховання А.М. Бойко теоретично обґрунтована в науково-методичному посібнику. Вона використовується в практиці педагогічних закладів освіти всіх рівнів акредитації і загальноосвітніх шкіл, що підтверджує її перспективний характер. Інтеграцію України у світовий культурно-освітній простір може забезпечити передусім система виховання, адекватна меті держави і конкретної особистості. Тому в сфері виховання відбувається інтенсивний пошук більш досконалої моделі. Вона повинна базуватися на кращих національних, культурних і виховних традиціях, враховувати уроки історії українського народу, власні ресурси і можливості держави, забезпечувати духовну і професійну творчість педагогічної громадськості.

Якщо наука є спільною для всіх народів, то всезагальної системи виховання не існує ні в теорії, ні на практиці. Кожен народ творить свою систему виховання, яка відповідає характерним рисам його народності.

Національне виховання – це виховання молоді на культурно-історичному досвіді свого народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій мудрості, духовності. Воно є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання. Таке виховання забезпечує етнізацію дітей як необхідний і невід'ємний складник їх соціалізації.

«Виховання створене самим народом і засноване на народних починаннях, має таку виховну силу, якої немає в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях, чи запозичені в

³⁶ Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко // Підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями : навч.-метод. посіб. / А. М. Бойко. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. – 232 с.

іншого народу»³⁷.

Національне виховання духовно відтворює в молоді народ, увічніює в підростаючих поколіннях як специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, так і загальнолюдське, спільне для всіх націй. Виховання є складовою частиною ідеології та культури суспільства. Це категорія загальна, об'єктивна, історична і вічна.

К.Д. Ушинський стверджував, що всі європейські народи мають багато спільних педагогічних форм, але кожний народ має свою мету виховання.

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за своєю сутністю, змістом, характером. Софія Русова писала, що національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а значить, дадуть нові оригінальні і самобутні скарби задля вселюдського поступу. Тоді виховання через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів.

Виховний процес, що організується в кожній виховній системі (великій, середній, малій) є дуже складним явищем. Кожен колектив вихователів завжди відповідальний за його організацію перед суспільством, майбутніми поколіннями.

За словами А.С. Макаренка, перед вихователями завжди стоїть подвійний об'єкт: особистість і суспільство. Змінюючи особистість, змінюємо суспільство; зміна суспільства впливає на формування особистості кожної людини.

Процес виховання завжди спрямований на зміну поглядів, переконань, ідеалів, звичок, поведінки. Сутність виховання з точки зору філософії визначається як перетворення культури людства в індивідуальну форму існування. Сутність виховання з точки зору педагогіки полягає у привласненні соціального досвіду. Зміст цього процесу полягає в тому, щоб те зовнішнє, об'єктивне, найкраще, що є в соціальному досвіді, стало суб'єктивним, тобто перетворилося на погляди і переконання, вчинки і поведінку особистості.

У формуванні людської особистості, поряд з природними особливостями, провідна роль належить виховуючим відносинам.

Вищі навчальні заклади мають здійснювати підготовку інтелектуального генофонду нації, виховання духовної еліти,

³⁷ Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський. – К.: Радянська школа, 1983. – Т. 2. – 1983. – 359 с.

примножувати культурний потенціал, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх спеціалістів. Це може бути досягнуто шляхом:

- виховання майбутніх спеціалістів авторитетними, високоосвіченими людьми, носіями високої загальної світоглядної, політичної, професійної, правової, інтелектуальної, соціально-психологічної, емоційної, естетичної, фізичної та екологічної культури;

- створення необхідних умов для вільного розвитку особистості студента, його мислення і загальної культури, шляхом залучення до різноманітних видів творчої діяльності (науково-дослідної, технічної, культурно-просвітницької, правоохоронної та ін.);

- збагачення естетичного досвіду студентів шляхом участі їх у відродженні забутих та створенні нових національно-культурних традицій регіону, міста, вищого навчального закладу;

- формування "Я"-концепції людини творця на основі самоосвіти, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення, моральної самозавершеності;

- пропаганду здорового способу життя, запобігання вживанню студентами алкоголю, наркотиків, викорінення шкідливих звичок.

Результативність виховного процесу залежить від певних педагогічних умов, серед яких особливо значущим є співвідношення позиції особистості і системи педагогічних впливів.

Процес становлення студента як фахівця складається з декількох етапів: усвідомлення соціальної ролі праці педагога, сприйняття вимог педагогічної професії, усвідомленого пред'явлення цих вимог до себе, самовиховання необхідних якостей, моделюючих особистість викладача, вчителя, реалізації творчої діяльності. Ці етапи професійного становлення майбутнього спеціаліста складають основу професійно-педагогічного виховання у ВНЗ, процес якого включає в себе навчальну, наукову, позааудиторну та громадську роботу.

Велика увага має приділятися використанню виховного потенціалу навчальних предметів, які формують філософсько-світоглядну позицію, науковий досвід, пізнавальну активність і культуру розумової праці, навички самоврядування, соціальної активності і соціальної відповідальності, політичну культуру студентів; розвивають почуття любові до Батьківщини і свого народу, правосвідомість; сприяють виробленню свідомого

ставлення до праці, естетичної культури і фізичного вдосконалення.

Активне засвоєння суспільно-історичного досвіду майбутніми викладачами, учителями забезпечує діяльнісний підхід.

Цілісність цього досвіду забезпечує системний підхід в організації виховного процесу у вищих навчальних закладах (педагогічних, технічних, економічних тощо).

В умовах розбудови української державності і подальшого розвитку незалежності України реальною методологічною основою виховання як соціального явища є ідеологія державотворення зорієнтована на загальнолюдські та національно-культурні цінності.

Теоретичною основою виховної діяльності в наш час є новий національно-культурний зміст, звернення до коренів етнопедагогіки, знайомство з іменами забутих предків.

Студент педагогічного навчального закладу готує себе не лише до навчання дітей, а й до їх виховання. І перш ніж вчити дітей самоствердженню у суспільстві, він має сам навчитися цьому.

Специфіка виховного процесу у вищих педагогічних закладах полягає в тому, що він включає в себе формування педагогічної спрямованості майбутніх педагогів і основ професійної етики.

При організації виховного процесу важливо пам'ятати про умови його результативності, а саме:

- формування морального обличчя особистості відбувається на основі діяльності людини і її спілкування із оточуючими;
- співвіднесення зовнішніх впливів з індивідуальними особливостями особистості;
- знання джерел і рушійних сил її самовизначення.

Навчальний заклад має сформуванати культуру самовизначення у кожного студента. Життєве самовизначення більш широке поняття, ніж тільки професійне і навіть громадянське. Воно характеризує людину як суб'єкта власного життя і власного щастя, яка самореалізує свої сили і здібності. Необхідно у майбутніх педагогів сформуванати базову культуру. Базова культура є деякою цілісністю, що містить у собі оптимальну наявність властивостей, якостей, що дозволяють людині розвиватися в гармонії з суспільною культурою. Сьогодні варто звертати увагу на формування у майбутніх педагогів таких якостей, як-от: професійна гідність, вірність обов'язкам, діловитість, уміння вести дискусію, відповідальність.

До структурних елементів процесу виховання відносимо: мету, зміст, форми, методи і засоби виховання, його результат.

Компонентами процесу виховання є: свідомість особистості студента, її емоційно-чуттєва сфера, звички поведінки.

Таксономія цілей в афективній (емоційно-ціннісній) сфері включає цілі формування емоційно-особистісного ставлення до явищ навколишнього світу на рівні:

- сприймання (моральних норм суспільства);
- інтересу (сформованості інтересу до моральних норм суспільства);
- готовності (реагувати певним чином на події, вчинки людей);
- засвоєння ціннісних орієнтацій;
- активного їх вияву.

Створення чіткої таксономії цілей у виховній роботі дає можливість професорсько-викладацькому складу концентрувати зусилля на головних завданнях, забезпечувати ясність і гласність спільної роботи викладачів і студентів, створювати еталони результатів роботи.

Виховний процес у вищому навчальному закладі реалізує принципи виховання, що визначені Концепцією виховання дітей та молоді у національній системі освіти і склалися історично (єдність національного і загальнолюдського; природовідповідність; культуровідповідність; активність, самодіяльність і творча ініціатива студентської молоді; демократизація виховання; гуманізація виховання; безперервність і наступність виховання; єдність навчання і виховання; цілеспрямованість; диференціація та індивідуалізація виховного процесу; етнізація; комплексний підхід; опора на позитивне).

Основні напрями виховання реалізуються у навчальних закладах в процесі навчання та позааудиторної діяльності студента.

Позааудиторна виховна робота у вищому навчальному закладі проводиться на основі студентського самоврядування, активності і самостійності студентів за умови керівної ролі студентського активу і педагогічної допомоги викладачів. Позааудиторна робота стимулює формування особистості майбутнього фахівця у контексті професіоналізації всіх виховних впливів на студентів.

Професіоналізація позааудиторної роботи у педагогічних ВНЗ вміщує, з одного боку, "спеціалізацію", тобто урахування специфіки факультету, а з іншого – "педагогізацію", яка враховує загальну професіограму вчителя, надаючи всій системі навчально виховної роботи у вищій школі педагогічної спрямованості, широко

застосовуючи в практиці виховання прикладів із професійної діяльності.

Позааудиторна виховна робота дозволяє надати процесу набуття професії особистісного забарвлення. Вона містить форми, які забезпечують вдосконалення загальної педагогічної підготовки студентів. Основними напрямками професіоналізації позааудиторної виховної роботи можна вважати:

- врахування специфіки факультету при організації і проведенні виховної роботи із студентами;
- широке використання форм, що відображають специфіку професійної діяльності майбутніх педагогів;
- моделювання і розв'язання педагогічних ситуацій;
- удосконалення вмінь і особистісних якостей майбутніх вихователів у процесі включення їх до активної позааудиторної виховної діяльності;
- психолого-педагогічне обґрунтування методів і форм позааудиторної роботи студентів.

В умовах, коли загальноосвітня школа переходить на 11-річний термін навчання, нову структуру і новий зміст освіти, не може не помічати піднесення професійної культури вчителів, їх прагматичного інтересу до нових наукових підходів, сучасних дидактичних і виховних категорій, прагнень педагогічних працівників до науково обґрунтованих власних творчих пошуків.

Не зважаючи на те, що на практиці все ж переважає знанневоцентрична парадигма, з'являється новий учитель. А це означає, що й учень, який здатен до самостійного і оригінального мислення, вибору і організації індивідуальної траєкторії розвитку.

Особистісно орієнтоване виховання – це процес, характер якого визначається метою; це процес утвердження особистості як вищої цінності буття. Він можливий за умови пробудження в особистості потреб у самореалізації й самовдосконаленні. Складовими цих потреб є потреби пізнання, потреби в позитивних стосунках з оточуючими. На цій основі виникає позиція доброзичливого, позитивного ставлення до світу, до оточуючих людей. Особистісно орієнтоване виховання створює умови для розвитку самоповаги, почуття власної гідності, а відтак поваги до інших особистостей. З цих суб'єктивних потреб логічно випливає об'єктивна мета особистісно орієнтованого виховання – створення умов (психологічних, методичних, професійно-педагогічних) для

виховання моральної, спрямованої на самовдосконалення
особистості.